

DEN ANDRE OPPDAGELSEN AV HAVET

Havet er ett av litteraturens mest "universelle" symboler, og uten tvil det mest omskiftelige.

—Jonathan Raban

Havene har blitt oppdaget i to omganger. I de store oppdagelsenes tidsalder ble havene utforsket og kartlagt med det formål for øye å nå fjerne land. Havene i seg selv ble viet lite oppmerksomhet. Det har blitt sagt at "det dype havet knapt nok gjorde inntrykk ... Til og med de oppdagelsesreisende som seilte på havet, orienterte seg i større grad etter landjorden enn etter havet; de brukte havet kun som en transportvei for å nå neste kyst" (Rozwadowski 4).

Snarere enn de var oppdagelser av havet, ble oppdagelsene først og fremst gjort *takket være* havet. Den tidlige moderne vitenskapen visste mer om himmelen enn om havet, og det ble nedlagt mer arbeid og ressurser i å utvinne dets rikdommer, hovedsakelig fisk, enn i å utforske det. Alt det som lå under havoverflaten – *dypet* – antok man var en ufattelig avgrunn; ugjennomtrengelig og ukjennelig, en mørk og død sone som fanget alt som sank under overflaten, uten å noen gang avsløre sine hemmeligheter. James Hamilton-Paterson bemerker at forståelsen av havet fram til det 19. århundre "bokstavelig talt var overfladisk ... havet forble en navigerbar overflate over en avgrunn" (Hamilton-Paterson 210).

Den andre oppdagelsen av havet fant sted i begynnelsen av det 19. århundre. Den resulterte i en voldsom utvidelse av kunnskapen om havet, men nå som en tredimensjonal, levende skapning med sin egen historie og geografi. Den moderne tidsalderen fikk til noe ingen annen æra noensinne hadde prøvd på: oppdagelsen av havdypet. Samtidig bidro dette til en annen oppdagelse som var like mye litterær og kunstnerisk som vitenskapelig: som en metaforisk erkjennelse gjennom populærkulturen har i moderne tid oppdagelsen av dypet hatt like store, om ikke større konsekvenser enn den fysiske oppdagelsen av det.

Havet har siden oldtiden vært ansett som ytterst fremmed for menneskeheten. Man dro ut på havet av nødvendighet, ikke av lyst. Ferden var et "nødvendig onde, en kryssing av det som skiller og fremmedgjør," skrev W. H. Auden (19). Det var skjebnen, ikke valget, som førte Odyssevs til havs. Under hele reisen var det *nostos*, hjemkomsten, og ikke havet som var fremst i hans bevissthet. Middelalderens kristne sammenliknet det med ørkenen som hadde inspirert de første generasjonene av kirkens menn. Sankt Brendan sjøsatte båten sin på havets uendelige tomhet i håp om å finne Gud. Hans reise var en *peregrinato* – en valfart – en prøvelse av troen under de mest krevende omstendigheter.

Erasmus Roterodamus advarte at det var "dårskap å sette sin lit til havet", og John Donne skrev i 1619 at "havet er ikke et sted å bebo, men en vei til vårt bosted" (Wharton 32-38). Det var også slik William Bradford forsto Mayflowers prøvelser. For ham var reisen "et hav av problemer", men det er her signifikant at det er *landet* som var pilgrimmens ankomstmål; det tildeler han beskrivelsen "en uhyrlig og øde villmark". For disse kristne var ikke reisen et møte med naturen, men med det overnaturlige. Ferden til Amerika var ikke en fri viljeshandling slik senere, mer sekulært sinnede observatører ville ha det til, den var en troshandling drevet frem av lydighet overfor det guddommelige forsynet (Philbrick).

Havet var ikke bare farlig, men stygt, og hverken verdig kunstnerisk eller litterær behandling. For William Shakespeare var havet et bakteppe i stedet for et primæranliggende (Mentz, Raban, 4-7). Tidlig moderne fiksjon og malerier av havet behandler i overraskende liten grad havet selv. Fokuset er nesten utelukkende på skipene og på ferdighetene til mennene som be-

mannet dem. Havet selv kommer i bakgrunnen. I romaner og malerier av havet fra det 16. og 17. århundre var interessen rettet mot sjømannens virke og dyktighet. Etter 1750 svekkes interessen for havets slitere, og de engelske romanene ble landfaste, "territorialiserte". Da sjøromanene opplevde en fornyelse i det 19. århundre, var psyken blitt viktigere enn arbeidet til sjøs (Cohen, *The Novel and the Sea*).

Da alt land endelig var blitt erobret, begynte havet å ruve stort og uoppdaget. Først ved utgangen av det 19. århundre var alle kontinentene ferdig utforskede og bebodde. Fram til dette punktet hadde territoriene innenfor kysten blitt referert til som *hinterlands* og blitt assosiert med noe usivilisert og barbarisk. Endelig, i det 20. århundre ble relasjonen mellom kysten og landet innenfor reversert. Hva før hadde blitt kalt *hinterland*, het nå *heartland* og ble til sentra med økonomisk og politisk tyngde. Om den første fasen av den kapitalistiske utviklingen hadde vært kommersiell og maritim, var den andre fasen drevet av jordbruk og industri, og den var grunnleggende sett landorientert. I siste halvdel av det 19. århundre hadde seilskipenes storhetstid måttet vike for dampmaskinens æra. Havet trakk seg tilbake, og kontinentene åpnet seg opp. For første gang på flere århundrer lå skjebnen nå på land, og ikke til havs. Den nye, industrielle tidsalderen var ikke kun basert på handel, men også på produksjonen av varer. Dette var en fordel for store landområder med store populasjoner fordi disse hadde mulighet til å oppskalere til masseproduksjon og massekonsum. Ingen land hadde råd til å være et *hinterland*, fordi fremtiden tilhørte nå *heartlands*. Det var dette geografen Halford J. Mackinder i 1904 kalte for verdenshistoriens fremtidige omdreiningspunkt.¹

Men mens nasjonene vendte seg vekk fra havet som et sted for arbeid og makt, returnerte de også til det, og i større grad enn noensinne før, nemlig som en plass for fysisk og mental rekreasjon. I det 19. århundre var

1 Jf. Carl Schmitt 66. Ordet *hinterland* kommer fra tysk og ble først brukt i det engelske språket i 1888, og tilsvarer ordet "backcountry". Wikipedia-artikkelen kan leses her: <https://en.wikipedia.org/wiki/Hinterland>; Konseptet "heartland" kan dateres til 1904, da Halford J. Mackinder publiserte *The Scope and Methods of Geography and the Geographical Pivot and History*, opptrykket av London's Royal Geographical Society i 1951.

ikke skip og sjøfolk lengre et tema i kunsten og litteraturen; havet hadde erstattet dem og på en helt unik og moderne måte. I det Margaret Cohen har kalt for "havets sublimering", fikk havet både en ny kulturell status og en høyere estetisk kraft (*The Novel and the Sea*, 109-19). Havet ble en veritabel fontene av bilder og metaforer, som for eksempel forliset, som ble den mest prominente av dem. Dette har dominert vestlig kultur frem til i dag. Selv om antallet som dro til sjøs for å finne sitt levebrød, minsket betraktelig, begynte flere å skildre sitt liv som en sjøferd. Som én av dem som har studert disse ekstraordinære begivenhetene forklarer: "De som lever på land, foretrekker i sine forestillinger å representere sin overordnede livssituasjon i verden ved hjelp av maritime begreper" (Blumenberg 8). Samtidig ble egenskaper som en gang i tiden hadde blitt forbundet med land – spesielt villmark – knyttet til havet. Den uberørte naturen, som det på den tiden var lite av i disse industrialiserte *heartlands*, fant nå tilflukt i havet, mens *terra incognita*s mysterium fant et nytt hjem i dypet. På samme tid ble det sublime, som man tidligere hadde knyttet til fjell og skoger, nå assosiert med havets hvite, skummende vann (Cohen, "The Chronotopes of the Sea" 658).

[...]

DEN TERAPEUTISKE STRANDEN

Mens stadig færre dro ut på dypt vann, ble europeerne og amerikanerne trukket mot havet. Kysten appellerte først med sine ville, sublime særpreg, men etter hvert var det den sandete kysten, og ikke den steinete, som var dens mest tiltrekkende aspekt, det vi i dag kaller for stranden, *the beach*. Stranden var en moderne oppfinnelse, et helt nytt landskap, både kulturelt såvel som fysisk. *The Oxford English Dictionary* forteller oss at det engelske dialektordet *beach* opprinnelig betydde en type stein som engelskmennene kaller *shingle* eller *cobble*. Det tok litt tid før dette ble navnet på et helt spesielt slags sted. Strender med *shingle* og *cobble* er de mest vanlige i Europa, mens sandstrender er mer vanlig i Amerika og Australia, skjønt det alle strendene har til felles, er måten de skapes på og påvirkes av vannets bevegelser. Elver bærer med seg stein til havet hvor de slipes ned til

finere stein og deretter fraktes langs kystlinjene. Stranden livnærer seg av bevegelse i langt større grad enn andre deler av kysten. Det har blitt sagt at "en strand er et sted hvor sanden stopper opp og tar en pause innen den gjenopptar sin reise til et nytt sted" (Nordstrom xi). Når elver tørker ut, og kyststrømmer trekker seg tilbake, dør strendene og forsvinner.

Ettersom strender er levende og alltid i endring, er de vanskelig å definere, og enda vanskeligere å fastholde. Det er ikke til å undres at våre forfedre hverken hadde navn eller varme følelser for dem. De fryktet deres uforutsigbare natur og prøvde sjeldent å kontrollere dem. I dag legges det mye innsats i å stabilisere strender gjennom strandernæring og ved hjelp av andre grep, men likevel fortsetter de å unnsnippe våre forsøk på kontroll. Derfor snakker vi om skiftende sand og farene ved å bygge på sand. Bortsett fra våtmarkene er strender med sine egenskaper blant de mest flytende av alle landskaper, det ultimate *terrae infirma* (Giblett). I dag er verdens strender blant planetens mest kunstige steder. Sand, hovedsakelig hvit sand, har blitt en universell standard for strender, selv der den ikke forekommer naturlig og må importeres. Det som en gang var en verdiløs masse, er nå blitt et dyrebart symbol. Flere og flere strender er nå fullt og helt menneskelig frembrakte produkter. Noen av dem befinner seg til og med innendørs, langt fra havet og naturen (Baldacchino 763-78).

Snuoperasjonen er forbløffende. Da europeere og amerikanere først bosatte seg ved kysten, overså de og unngikk langt på vei det som i dag anses for attraktive strender. For de menneskene som i begynnelsen ankom fra havet, ble stranden brukt som landingsplass, ikke som et sted for bosetting. Dens pregløse goldhet var ikke bare ugjestmild, men også avskyelig. Den ble lenge forbundet med sykdom og dødsfall, og det skulle gå veldig lang tid før strandens rykte som et rent helvete skulle bli erstattet av dens nåværende status som et paradisi på jord (Taussig 256). Fremdeles hjemsesøkes stranden av frykt, og det bryter jevnlig ut panikk av frykt for haiangrep og bekymringer knyttet til vannforurensing og hudkreft.

Flere århundrer skulle gå før havet ble en destinasjon fremfor å være et punkt for gjennomreise mellom sjø og land. Før det 19. århundre var stranden det enkleste stedet å gå i land med flatbunnede trekkbåter. Våre forfedre hadde for lenge siden "strandet" sine fartøyer før de i det hele tatt

tenkte på *strandliv*. Selv de som livnærte seg av havet, unngikk stranden og bygde sine hjem lengre inn i landet, vendt vekk fra havet. Lenge fant besøkende lite å fryde seg over ved stranden. Så sent som 1903 bemerket en svenske på reise langs sitt lands vestkyst at "man i løpet av hele reisen ikke kunne se et eneste vakkert sted" (Löfgren 113). Da den engelske eliten tidlig på 1700-tallet begynte å forlate de innenlands kurstedene til fordel for feriesteder ved stranden, søkte de verken varmt vann eller sandstrender. Det var smertelindring og ikke jakten etter forlystelse som drev den første bølgen av mennesker til å oppsøke havet (Anderson 250-54). De syke og rekonvaleserende trakk til det kalde sjøvannet som ryktes å ha overlegne medisinske kvaliteter. Behandlingene de ble møtt med, hadde etter våre målestokker mer til felles med helvetet enn med himmelen. De kom ikke for å svømme, men for å bade, og såkalte bademaskiner assisterte dem i denne aktiviteten. Disse hyttene på hjul fraktet dem langs stranden og ut i vannet, hvor både kvinner og menn kunne dukke i havet med hjelp fra innleide assistenter. Dette var en del av de mentale og fysiske kurene som også innebar å drikke sjøvann, noe som ble på den tiden antatt å ha positive medisinske virkninger (Urbain 78-94). En reise til New Jersey-stranden før jernbanen ble anlagt, ble beskrevet som "mer bot enn glede ... pilegrimsreisen var like slitsom som muslimenes reise til Mekka" (Wilson kap. 15). Senere, da Englands elite begynte å se sørover mot Middelhavet for dets botemidler, dro de på vinteren. Det var ikke før i det 20. århundre at solen erstattet det kalde vannet som en eliksir for helse og vitalitet.

Ikke alle strender kunne tjene som kursted. Engelske strender ble opprinnelig valgt for sine flate, kompakte overflater som ga enkel tilgang til bademaskinene som hadde lett for å synke ned i myk sand. Etter dagens standard ville disse foretrukne strendene vært ansett som stygge og ukomfortable. De ble assosiert med invalide heller enn atleter, med syke heller enn friske kropp. Svømmeferdigheter var ikke alminnelig utbredt før det 20. århundre. Vassing og dukking rådet på Jersey-stranden og var en av årsakene til at grunt vann var foretrukne strandlokasjoner (Wilson 431). Nakenbading ble tolerert fram til midten av 1800-tallet, men den foretrukne måten å gå i vannet på var ved hjelp av bademaskinen; ikke bare ga det en form for trygghet, men den gjemte også kroppen, noe

spesielt kvinnene foretrakk. Likevel, på slutten av det 19. århundre var saltvannet i ferd med å miste sitt terapeutiske rykte. Flere og flere dro til havet for gleden av å svømme, en form for trening som nøytt stadig mer popularitet. Nye badeantrekk både for menn og kvinner løste problemet med privatlivet og gjorde bademaskinene avleggs. De ble parkert ved strandkanten som omkleddningsrom for nye strandgjester. Til slutt skulle de bli omgjort til strandhytter som vendte mot havet, for deretter å bli strandhus. På det tidspunktet hadde stranden blitt selve destinasjonen (Anderson 258-62).

Men innen havet ble et sted for å svømme eller sole seg, var det et sted for å gå, ri, og til syvende og sist, et sted å utforske. Den engelske kysten ble utforsket intellektuelt og spirituelt lenge innen den ble utforsket med sansene. I klippene fant geologene fossile "arkiver fra jorden" (Payne 96). Til å begynne med ble naturens underverker, funnet ved sjøkanten, ansett som bekreftelser mer enn svekkelser av argumentene ved den guddommelige konstruksjonen. Disse fossilene skulle senere datere begynnelsen av livet til lenge før de bibelske nedtegnelsene antyder, men for store deler av det 19. århundre hørte religion fremdeles hjemme på stranden. Stranden var hovedmålet ikke bare for tidsreisende, men også for amatørbotanikere og zoologer. I en æra før profesjonaliseringen av vitenskapene inkluderte dette også stadig flere kvinner (Rozwadowski 104-7). Man kunne finne dem mens de sammen med sine barn utforsket steinbassengene eller mens de dukket etter eksemplarer til akvarier – noe som var svært populært blant middelklassen i Amerika og Europa på midten av 1800-tallet (Stilgoe 11). Det fantes også en generell lidenskap for *beachcombing* som er den umiddelbare bakgrunnen for de samlingene av skjell, strandsteiner og sjøglass som fylte opp viktorianske barnerom og stuer (Brunner). I det lange løp skulle denne intensive samlingen få katastrofale resultater. Slik husket Edmund Gosse stranden på 1850-tallet som en skattkiste. Ved slutten av århundret beklaget han seg over at "alt som har vært, er ferdig og forbi. Ringen av levende skjønnhet som farget våre strender, var tynn og skjør. Den hadde eksistert i alle disse århundrene kun som en konsekvens av likegyldighet, menneskets lykkelige uvitenhet ... Ingen vil noen gang igjen se den engelske stranden jeg så i min barndom" (Theroux 351).

På grunn av den lenge vedvarende frykten europeere og amerikanere hadde hatt for havet, var deres første instinkt å dytte det tilbake ved å forlenge landjorden så langt som mulig. Innen midten av 1800-tallet hadde hoteller og villaer, tidligere reist bak stranden og vendt inn mot land, begynt å trekke ned mot stranden. Slik ble det for første gang skapt en synlig og stabil sjøfront med kursteder og badebyer. Det som en gang hadde vært en porøs grense mellom land og sjø, var nå i ferd med å bli en ugjennomtregelig grense, komplett med sjømurer og konstruerte promenader (Gray 135, 201, 225). I det 18. århundre, en tid da folk brukte mindre tid på stranden enn ved stranden, var sand og strandstein noe ennå fremmed, og stranden var en angstfylt liminal sone mellom land og hav, sivilisasjon og natur. Så sent som på 1870-tallet klaget besøkende i Atlantic City på sanden som drev inn overalt (Wilson 536). Promenaden ble bokstavelig talt skapt for å holde naturen i sjakk (Urbain 30-31). Den samme aversjonen mot sjøsidens villmark forklarer det enorme antallet pirer og promenader som ble bygd sent på 1800-tallet. I Storbritannia alene ble det bygget mer enn 60 pirer i tidsrommet 1850-1900. De tidlige fornøyelsespirene var i bunn og grunn forlengelser av landjorden som bar besøkende over stranden så de slapp å gå på den. De skjermet dem mot uheldige blikkfang og lukter, samtidig som det ga dem et trygt utkikkspunkt både mot havet og landet. Pirene hindret også at for mye sand og drivgods ble dratt inn i strandhotellene og villaene som nå lå langsetter strandkanten (Funnel 11-12).

Før stranden ble et sted man dro for å se eller bli sett, tjente piren og promenaden denne funksjonen. De tillot besøkende å "lure naturen" ved å la dem komme så nært vannet som mulig uten å måtte legge igjen kjolene og sømmeligheten som utgjorde den viktorianske middelklassens krav på respektabilitet. Som en ekstra bonus forhindret den nye infrastrukturen tilgang til det folket som så lenge hadde okkupert strendene, hovedsakelig fiskere og samlere; den nye strandlinjen var også et skille mellom klassene, en sosial grense som ikke var mindre tydelig og beskyttet enn kysten selv var. Til å begynne med prøvde besøkende å unngå "bermen" ved å skille seg selv fysisk fra stranden og ved å holde den bokstavelig, så vel som billedlig, under seg. Men med tiden ble sjøen og stranden for forlokkende. Innen slutten av 1800-tallet hadde strandens tidligere beboere blitt skjøvet ut. De

ble tvunget til å forsvinne slik andre "innfødte" hadde forsvunnet da den urbane eliten bestemte seg for å la fjellet og skogen være forbeholdt deres egne estetiske eller rekreasjonsorienterte formål (Garner 174).

De som hadde tilhold på stranden, ble fjernet slik også de hadde blitt fjernet som tidligere hadde hatt tilhold i *the Highlands* eller i andre engelske randsoner. Men strandkanten hadde alltid vært ansett som allmenning, og dette, den siste av de store *enclosure movements*, ble møtt med motstand fra dem som bodde ved kysten. Spesielt fiskerne og sankerne motsatte seg dette; de hadde vært vant til å kunne losse båtene sine på de beste plassene og å lagre utstyret og behandle fangsten i synlig og olfaktorisk nærhet av de velstående badegjestene. I likhet med situasjonen noe tidligere med dreneringen av de store engelske myrområdene, *the Fenlands*, var kampen mellom de siste sjelene i sjøkanten og de siste nykommerne allerede tidlig på 1800-tallet intens. Over tid mistet de siste jegerne og sankerne sine domener og ble presset ut til andre nærliggende havner, for så senere å bli fjernet på nytt da innlandsfolket fikk lyst på og begynte å kjøpe opp enda mer av strandlinjen.

Jean-Didier Urbain kaller denne prosessen en "avbarbarisering" av stranden, en "estetisk erobring av stranden i tråd med ferieideologien" som resulterte i den "ekte og billedlige Kystmannens forsvinning, *Homo littoralis*" (Urbain 37, 85). En guide fra Hastings fra 1858 beroliget besøkende med at "stranden har blitt svært forbedret etter at man har fått fjernet de gamle, egenartede fiskehyttene som tidligere sto i veien for mye av utsikten ved sjøen" (Gray 132). Franske fiskere og skalldyrsamlere forsvarte sin rett til tilgang på stranden fram til slutten av det 19. århundre, men også de ble til slutt forvist til lokale havner. På 1900-tallet ble kystfolket presset ut til de mer uønskede delene av stranden, og til syvende og sist ble alle minner om *Homo littoralis*' nærvær visket ut (Garner vii).

TOMHETENS POTENSIALE

Stranden ble skapt *ex nihilo*, ut av ingenting. Den ga hverken en fornemmelse av sted eller historie slik man gjerne assosierte med andre feriedestinasjoner som for eksempel landsbyen. Stranden ble til som et intetsted, et tomrom og

har forblitt slik. Fra starten av har dens tomhet og kunstige ørkenspredning vært en del av dens tiltrekningskraft. Utbyggere har alltid lett etter tomme steder for å plassere kursted og badebyer. De konkurrerte fra begynnelsen av om et begrenset kystområde som det ble bare stadig vanskeligere å finne. Naturen var på begge sider av Atlanteren den tidlige ferieindustriens første fiende. Hvor våtmarker og steinete strender sperret for strandens utvidelse, ble de rett og slett fylt opp eller jevnet ut (Urbain 59-60).

Gjennom det 19. århundre ble stranden denaturalisert, til tross for at den ble rekonstruert som det reneste uttrykket for natur. Den naturlige floraen og faunaen ble utryddet og erstattet av steril sand eller klapperstein. Storbritannia i dag har så godt som ingen urørte strender, og i Nord-Amerika eksisterer det svært få, bortsett fra der hvor strendene bevisst har blitt bevart. Innlandsfolket med deres følsomhet og sensibilitet krevde at strendene ble ryddet for alt skjemmende og illeluktende. I det 19. århundre var strendene fylt av skrap, drivgods og vrakgods. Skipsvrak tiltrakk folkemasser, og skrog ble liggende igjen å råtne i sanden. Men nå som strendene ble identifisert med liv i stedet for død, tolererte man ikke lengre slike *memento mori*, og det organiske livet som en gang hadde lokket til seg jegere og sankere, fikk heller ikke anledning til å akkumulere seg. I dag blir strendene ryddet ved hjelp av mekaniske hjelpemidler. Sanden er sjeldent lengre et produkt av sjøens naturlige bevegelser, den blir enten mudret på stedet eller brakt dit med lastebiler.

Likevel er denne ørkenspredningen den moderne strandens hovedattraksjon. Det har blitt sagt at "den reneste formen for potensiale er tomheten selv." Kirkens menn bodde i ørkenen på grunn av dens løfter om spiritualitet. Senere ble eremitter og pilegrimer lokket av øde øyer. I dag bærer strandens tomhet snarere et løfte om sanselighet, enn om åndelighet. Der kan vi oppgi alle bekymringer og hverdagslig ansvar, derav uttrykket *vacation*. Tidligere betydde *vacation* en ufrivillig suspensjon eller lediggang. Det var ikke før mot slutten av 1800-tallet at ordet ble mer positivt ladet (Gillis, *Islands*, kap. 2).

Det engelske sjømannsuttrykket *to be on the beach* betydde en gang å være uten arbeid og lutfattig. Nå blir ikke stranden lenger assosiert med å leve fra hånd til munn. Samtidig som stranden er en favoritt blant ferie-

destinasjoner for familier med barn, blir den også assosiert med det eksotiske og erotiske. Strender formidler status, men også ulike former for identiteter, så som seksuelle. Strendene har vært et middel for å håndheve segregering på bakgrunn av rase og legning, men i tilfellet med nakenstrender og strender med homofile, kan de sees som myndiggjørende. Befolket av kroppsbyggere og soldyrkere er disse strendene steder hvor vi kan legge fra oss, om så bare for en kort tid, våre konvensjoner og oppfinne nye selv. Havkanten har som en terskel, *limen*, alltid antydnet potensialet for å forandre form, og ble før i tiden hjemsøkt av skapninger dels menneske og dels dyr, slike som havfruen og selkien. Disse har nå forsvunnet, men forandring er fremdeles assosiert med skiftende sand på en helt annen måte enn noe som helst landlig miljø. Vann forblir et dramatisk medium for religiøse omvendinger, og stranden er fremdeles stedet for dåp, samtidig som den også har blitt stedet for en hel rekke nye sekulære riter, spesielt de som assosieres med familie (Urbain, kap. 9).

Stranden er med antropologen Marc Augés term et intetsted, et område for gjennomreise, ikke for å slå seg ned (*Non-Places*). Geografer vier slike intetsteder lite oppmerksomhet, og få strender har sine egne historikere. Stranden antyder begynnelser og endelser, men tilbyr ingen fortellinger, fordi strender mangler historie, og strandgjester har intet bånd med den tidligere *Homo littoralis*. I stedet framstiller den seg selv som et punkt for endeløs hjemkomst, med et løfte om aldri å endre seg; et sted hvor ingenting noen gang skjer. Som Urbain sier det, så har strendene glemt sin egen historie. Nyutvikling har utradert nesten ethvert spor etter kystfolkets liv. Til og med de gjenværende fiskelandsbyene er blitt frakoblet fortiden, de er kun simulacra av de arbeidslivene som nå har sluknet. Det forlokkende ved stranden ligger i det faktum at den ekskluderer alt som er "arbeidsomt". Dens sanne tilknytning til naturen og historien må alltid være gjemt, fordi dens funksjon i moderne kultur er hovedsakelig å være et sted å komme seg vekk til, et sted for intethet og for glemsel (Löfgren 237).

Stranden slik den tok form i det 19. århundre, presenterte seg selv først som vill natur, men den ble raskt temmet. Den fikk sine egne protokoller og etiketter, som kom til å bli så universelle at strendene begynte å likne hverandre. Som alle andre moderne intetsteder, har også stranden

mistet kontakt med det lokale. Så snart dens tidligere innbyggere hadde blitt fjernet, og deres fortid var visket ut, var den klar for å bli ombygget til en adskilt verden som hverken tilhørte land eller vann, med sin egen romlighet, arkitektur og temporalitet (Löfgren 227). Fra tidlig 1800-tall og utover ble de gamle kurstedene forvandlet til lystpalasser og luksuriøse fornøylesparker; til å begynne med utgjorde eliten kundene, men snart ble de overfylte av den urbane borgerklassen. Innen midten av det 19. århundre flokket arbeiderklassen seg på dagsturer fra industrielle byer. I begynnelsen kom de for å leie rom fra fiskerkoner. Reisende som var bedre bemidlet, bodde på nybygde hoteller. De rike ønsket å forsikre seg om sin status og flyttet derfor enten et annet sted, eller de privatiserte stranden og bygde sine egne grandiose strandhus. Middelklassen etterliknet dem i en mindre skala, og innen 1930-tallet var omme fantes det langs den europeiske og nord-amerikanske kysten hele byer med beskjedne bungalower (Walton 36-49). Etter andre verdenskrig brakte bilrevolusjonen med seg campingvognparker. For første gang hadde arbeidsfolk nok ferietid til å kunne bli med på bølgen mot havet, og på det tidspunktet virket det som at "the seaside belonged to everyone" (Theroux 166). Strandsamfunnene som en gang stort sett hadde bestått av fritidsboliger, ble på 1970- og 1980-tallet gradvis til forsteder ved havet, befolket av pensjonister som hadde bestemt seg for å gjøre sommerhusene om til permanente boliger. Pendlersamfunn oppsto, hvor arbeidere som tidligere jobbet i byen og reiste til kysten på ferie, nå pendlet fra stranden til jobb (Wilson 111).

STRANDEN SOM ET KULTISK STED

Det som begynte som en utflukt, skulle til slutt utvikle seg til å bli det vi kjenner som familieferien. Feriesteder med kort vei fra byen, så som Romas Lido, Philadelphias Cape May og Londons Brighton, alle i umiddelbar nærhet av byen, ga mødre og barn muligheten til å slå seg til ro ved strandkanten, mens fedrene besøkte i helgene. Tidlig på 1800-tallet ble stranden identifisert med kjernefamilien. Den ble assosiert med barndom, og i takt med at barn ble familiens tids- og rommessige sentralfigurer, fikk stranden en spesiell betydning som det stedet hvor "voksne kunne leke å være som

barn" (Corbin vi). Dette var spesielt viktig for menn som i hverdagen hadde blitt som fremmede for sine egne barn, og hvor stranden derfor var blitt en forbindelseslinje, ikke bare til deres barn, men også til deres egen barndom som de nå husket gjennom nostalgisens rosenrøde briller (Taussig 270).

Allerede på slutten av det 19. århundre begynte familier å vende tilbake til de samme feriestedene år etter år, for til slutt å investere i strandtomter som ble i familiens eie i generasjoner. Det som en gang hadde vært en turistreise, ble etter hvert en sekulær pilegrimsreise. Med innkapslingen av stranden som det ideelle feriestedet, fikk også livet der en stadig mer tiltagende rituell form. Stranden var ikke lenger et sted for å vise sin status, men for å fremføre familietilknytningens sentimentale riter (Gillis, *A World of Their Own Making* 104-8; Gillis, *Islands of the Mind* 156-65). Som Urbain beskriver, var stranden blitt "et kultsted og et 'bønneteppe' for fremførelse av et ritual" (Urbain 139). Den var i hverdagen kvinnens og barnas verden, men i helgene kunne familiene rekonstruere seg selv og leve opp til sine egne idealiserte versjoner. Av alle de familiebegivenheter som har oppstått i løpet av det siste århundret, krevde sommerferien ved kysten de største investeringene, samtidig som den også ga det største utbyttet. I løpet av århundret erstattet stranden fjellet og innlandets landsbyer som europeernes og nord-amerikaneres foretrukne reisemål (Payne 91-93).

Som et tilfluktssted fra det moderne livets travelhet, kunne ingenting konkurrere med stranden. Tiden stoppet ved vannkanten. Stranden hadde blitt verdens favorittsted for å gjøre ingenting. Den var et ikke-sted, og ingenting skulle hende der. Suspendert i et spenn mellom fortid og fremtid er den et sted for å drømme i motsetning til å handle. Alt som kunne minne om arbeid, hadde for lengst blitt forvist. Innen 1970-tallet var den vanligste grunnen for Los Angeles' innbyggere for å dra til stillehavstrendene, ikke kun at de var de mest bekymringsfrie av alle offentlige områder, men også at de var de tryggeste. "Sanden er for meg et fristed," kunne en ung kvinne fortelle. "Når jeg er der, kan jeg slappe av og flate ut" (Edgerton 169). Inntil nylig fant ikke krevende fysisk trening sted på stranden. Som vi har sett, kom svømmingen sent til stranden. Surfing ble ikke populært før på 1960-tallet og var på de fleste strandområdene regulert. Ekstremporter som hanggliding og vindsurfing måtte finne

sted en annen plass på kysten, steder som snarere hadde blitt ansett som subline enn fornøyelige.²

Til tross for at stranden fullt og helt er en moderne oppfinnelse, ble det raskt investert et nivå av nostalgi i den som sjeldent knyttes til andre topografier. Kjære minner tar voksne tilbake til barndommens sand, men lik de millionvis av bilder som dokumenterer det moderne livet ved stranden, fryser minnet tiden og tåkelegger den ekte historien ved steder som dette. For hundre år siden kunne de som var rike nok til å kjøpe opp forlatte fiskerboliger, begynne å gjøre det. Nå er det mer vanlig å anlegge hus så langt ned mot stranden som overhodet mulig. På 1970- og 1980-tallet ble 80 prosent av all boligbebyggelse i USA gjort i kystområder, ofte rett på stranden. Kysten, som en gang var den minst befolkede delen av landet, er nå det tettest befolkede området. I Europa har man hatt liknende tendenser i retning sjøen. Der hvor kystlandet er mindre, som i Belgia, Spania og Italia, har strendene blitt *megalopoliser*. I så vel Europa som i Nord-Amerika defineres innlandet av kysten i en grad man aldri tidligere kunne ha sett for seg. Hvert år på 1970-tallet besøkte mellom 12 og 18 millioner Los Angeles' hovedstrender, som var så vidt fem kilometer lange, og drøyt 1,4 kvadratkilometer, dvs. 1400 mål. På dette tidspunktet hadde disse sandstrendene ikke bare begynt å definere de tilliggende kystområdene, men hadde også blitt drømmestedet for et enormt urbant område.

Å SKUE UTOVER VANNET

Stranden har blitt vår tids favorittsted for dagdrømmer. Tidligere ga fjell og skog fantasien fritt leide, men i det 21. århundret er det havet som "trekker sinnet utover og vekk" (Löfgren og Eng 31-33). Indiske hinduer plasserer sine helgenskrin i strandkanten som for dem er "landjordens ende, kanten av det jordiske livet, hvor de troende og reflekterte kan beskue intetheiten, det 'svarte vannet' fra den tidlige sanskrit-litteraturen." De vader ut til anklene, fullt påkledd, og dupper ned i vannet, men svømmer sjeldent (Sopher 24). Vi har sett hvordan strendene i det førkristne Europa ble be-

2 Om sammenhengen mellom ekstrem sport og kysten, se Brinkerhoff Jackson.

handlet som portaler til andre verdener og fungerte som steder for ritualer og begravelser. Kristne var mindre tilbøyelige til å plassere kirkene sine ved havet ettersom deres forestillinger var rettet oppover, snarere enn utover. I middelalderen, da livsutfoldelsen var fysisk heller begrenset, lot verden til å være åpen kun vertikalt, og forestillinger ble ledet mot himmelen ovenfor i stedet for verdenene bortenfor.

I de store oppdagelsesens tidsalder ble verden for første gang "bred i vidden, men lav under himlingen" (Gillis, *Islands* 46). Den horisontale dimensjonen ble uhyre viktig, og grensene til lands og til havs fikk en symbolsk og en materiell betydning helt uten sidestykke. Da landegrensene mot slutten av det nittende århundret lukket seg, fikk havets grenser en helt ny betydning, de ble nå enda viktigere enn tidligere for å definere og forsvare den nasjonale identiteten. Sent i det 19. århundre ble engelskmennene overbevist om at "Englands frihet ble bevart i saltvann – saltvannet var da den engelske kanalen ... *the silver streak* som skilte det lykkelige England fra den pågående konflikten på kontinentet" (Payne 92).

Da de indre grensene ble borte, sto kysten igjen og skulle gi en uforhindret tilgang til horisonten (Löfgren 123). Den viktorianske borgerklassen var de første som oppdaget hvordan horisonten ga "rom for fantasien og lot det indre synet vandre" (Flint 285). I det 20. århundre ble stranden det foretrukne drømmestedet for massene. Det er "i prinsippet alltid åpent – for nytt innhold, ny struktur og nye muligheter" (Casey 69). Yi-Fu Tuan argumenterer for at den moderne stranden er unik blant moderne landskap, fordi den tilbyr både flukt og tilflukt, åpne horisonter og trygghet (Tuan 115). I en verden der det er lite rom for fantasi, lengter vi etter "et hinsides som, ved sin natur, er uoppnåelig, både faktisk og i fremstillingen av det" (Crapanzono 14).

Jakten på horisontene har blitt enda mer personlig. Den er grunnleggende for moderne turisme, men vi behøver ikke lenger tilbakelegge veldige distanser for å finne nye horisonter. Før i tiden var det nødvendig å krysse strendene for å finne nye muligheter. I dag trenger vi kun å dra ned til stranden. Millioner av sinn kan reise langt, og samtidig la kroppen være igjen ved stranden. Og som med hinduene i India, er det større sjanse for at de vasser enn svømmer. Da Paul Theroux reiste langs kysten av

Storbritannia på 1980-tallet, ble han fascinert av folket han observerte på stranden som sto og kikket ut på havet, uansett vær. "Britten virker for meg å være et folkeslag som for alltid vil stå på en smuldrende kyst og saumfare horisonten med blikket." Theroux kom frem til at det var "den fattiges måte å reise på – å stå ved sjøsiden og stirre på havet. Jeg trodde at dette folket fantaserte at de befant seg over ved den ventende horisonten, til sjøs ... Jeg så sjelden noen med ryggen mot havet (det var den sjeldneste posituren på kysten). De fleste så mot sjøen med bekymrede, håpefulle ansikt, som om de akkurat hadde forlatt hjemlandet sitt." (188)

Dette var ikke kun britisk eksentrisitet. W.G. Sebald beskriver tyskere som kunne forveksles med fiskere: "Jeg tror ikke at disse mennene sitter ved havet dagen og natten lang for ikke å gå glipp av tidspunktet når hvittingen passerer, flyndren kommer til havoverflaten, eller når torsken kommer inn på grunnen, slik de påstår. De vil bare tilbringe tid et sted hvor de har hele verden bak seg, og kun tomhet foran seg. Faktum er at det i dag er nesten umulig å fange noe som helst ved å fiske fra stranden." (52)

Herman Melville hadde allerede merket seg hvordan Manhattans beboere ble trukket til vannkanten på midten av 1800-tallet. "Men se! Her kommer mengdene, marsjerende rett mot havet, og synes nødt til å stupe. Underlig! Ingenting vil behage dem bortsett fra den mest ekstreme landegrensen; å luske rundt i skyggen av de fjerne varehusene vil ikke være nok. Nei, de må komme så nært vannet som overhodet mulig uten å falle i ... Innlandsfolk alle sammen, de kommer fra gater og bakgater, veier og alléer – nord, øst, sør og vest. Likevel er det her de kommer sammen. Ja, som alle sammen vet, meditasjon og vann er evig forbundet" (Melville 52). For Matthew Arnold var Dover Beach gjennomsyret av tap: "Den påminnet ham om den menneskets lidelsens grumsete flo og fjære" (Arnold i Raban 275). Å betrakte vannet i dag har flere hensikter, men det er så vanlig at det går ubemerket hen. Det er tydelig i hele den vestlige verdenen, spesielt på kysten som vender mot vest, hvor det å se solen gå ned i havet er et nattlig ritual (Löfgren og Eng 36).

Før var det slik at de mest verdsatte framstillingene av havlandskap forestilte skip og marine aktiviteter og hedret dem som fant sitt levebrød på havet. I vår tid har arbeidsfolket forsvunnet fra malerier og fotografier

slik de forsvant fra stranden. Etter det 19. århundre hvilte ikke lenger øyet på havnen eller den umiddelbare kysten, men ble i stadig større grad ble rettet mot havets horisont (Stein 16). Havet har i vår tid blitt noe "å beskue og til og med å feire," skriver Philip Steinberg, "men som et reelt sted for produksjon og transportering er det hovedsakelig skjult" (Steinberg 171). Det er havets tomhet som nå er fokuset. Som Michael Taussig har observert, er havet ikke lengre et sted å bebo, men å reflektere over (Taussig 258).

Nå som alle ønsker fri utsikt, og nå som stranden har blitt ryddet for distraherende folk og ting, er den blitt det perfekte stedet for å oppnå dette. I Sverige har "selve tomheten og enkelheten i landskapet gitt et rom for å finne seg selv, og å gå inn i en transeliknende eller meditativ sinnsstemming" (Löfgren 116). Hus med utsikt over havet hadde allerede begynt å stige i verdi sent i det 19. århundre. De gamle fiskehyttene, som var vendt vekk fra havet, ble derfor snudd eller ombygget til å passe de nye, kulturelle kravene. I vår tid later det til å være lite annet enn utsikt som betyr noe. Den har blitt "uvurderlig".

Selv om havets renhet og *fremmedhet* fortsatt øver tiltrekning, er dagens turister mindre tilbøyelige til å reise ut på det enn før. Som John Stilgoe observerer, så "tiltrekker villskapen, åpenheten, naturligheten seg turister, men dagens turister ønsker å se, ikke gjøre" (Stilgoe 407). I kjølvannet av 1800-tallets lidenskap for malte havlandskap, ble havet selv scenisk. Ryddet og rensset sand tilbyr ikke lengre så mye av det pittoreske, og nå som lukten og følelsen av de gamle fiskeriene er borte, tilbyr stranden lite av sanseopplevelser, bortsett fra de optiske. Tidligere hadde romantikerne foretrukket klippestranden som et fryktelig sted for å oppleve det sublimе; i dag søker vi lett skrånende strender med beskyttende hainett og badevakter. Slik har stranden blitt det perfekte stedet for "å drømme, langt fra naturens kaos og turbulens, og langt fra hverdagens historiske, sosiale og kulturelle virkeligheter." Disse stedene, adskilt fra både land og hav, er de eneste stedene hvor man kan vende ryggen til verden, til historien selv. I motsetning til *hinterland* oppbevarer strendene sjeldent minnesmerker. Selv skipsvrakene som en gang i tiden lå på strendene, er nå blitt fjernet, og etterlater ingen påminnelser om tragiske hendelser som potensielt ville kunne drive vekk turister eller ødelegge de besøkendes dagdrømmer.

Skipsforliset, som så mye annet ved havet, har blitt noe rent metaforisk (Urbain 137).

Da Paul Theroux vandret langs den britiske kysten på 1980-tallet, hadde han en følelse av tap, ikke bare av naturen, men også av historie. Alt hadde erodert – klippene, fiskingen, havnene – inkludert strendene selv (351). På det tidspunktet hadde britene trukket seg tilbake fra stranden, de foretrakk å slippe av langs bassenget på hotellet, som tilbød "en bedre og mer kontrollert versjon av stranden, bedre vanntemperatur, ingen sand mellom tærne, nært hotellbaren" (Löfgren 236). Andre steder trakk folk seg tilbake inn i landet til nye strender innendørs, et konsept som oppsto først i Japan, og som nå har spredd seg over hele verden. Men bildet av stranden forblir noe mektig, og nostalgien knyttet til stranden, uten historisk perspektiv, forblir usvekket. Margaret Drabble, som tilbrakte barndommen ved den lite helsefremmende Lincolnshire-kysten, husker hvordan hun svømte i kloakk, og hun foretrekker ikke å dra tilbake. Ikke på grunn av forurensingen, men på grunn av "frykten for at alt er ødelagt, et tapt paradis" (Drabble i Baillie, 37). Strender er det mest forgjengelige av alle landskap, men deres tilknytning til det paradisiske motsetter seg stadig enhver endring. Strandkanten, frosset i tiden i milliarder av fotografier, er stedet vi oppbevarer våre kjæreste drømmer og våre mest fryktelige mareritt.

JOHN R. GILLIS, professor emeritus i historie, Rutgers University – New Brunswick. Gillis har publisert om en rekke emner innen sosialhistorie og kulturgeografi. Hans seneste bøker er *The Human Shore. Seacoasts in History* (2012) og *Islands of the Mind. How the Human Imagination Created the Atlantic World* (2004).

Oversatt fra engelsk av Anne-Lovise Finnøy Bakken, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet – Trondheim.

LITTERATUR

- Anderson, Susan C. "Cultural Ideas of Water and Swimming in Modern Europe". *A History of Water*, serie 2. Red. Terje Tvedt og Terje Oestigaard, London: I. B. Tauris, 2010.
- Arnold, Matthew. "Dover Beach" [1867]. *Oxford Book of the Sea*. Red. Jonathan Raban, Oxford: Oxford University Press, 1992.

- Auden, W. H. *The Enchafed Flood, or The Romantic Iconography of the Sea*. London: Faber and Faber, 1951.
- Auge, Marc. *Non-places: Introduction of an Anthropology of Supermodernity*. Oversatt John Howe. London: Verso, 1995.
- Baillie, Kate. *Coastline: Britain's Threatened Heritage*. London: Kingfisher Books, 1987.
- Baldacchino, Godfrey. "Re-placing Materiality: A Western Anthropology of Sand." *Annals of Tourism Research* 37, nr. 3, 2010.
- Blumenberg, Hans. *Shipwreck with Spectator: Paradigm of a Metaphor for Existence*. Cambridge, MA: MIT Press, 1997.
- Brunner, Bernd. *The Ocean at Home: An Illustrated History of the Aquarium*. New York: Princeton Architectural Press, 2003.
- Casey, Edward. "Borders and Boundaries: Edging into the Environment". *Merleau-Ponty and Environmental Philosophy: Dwelling on the Landscapes of Thought*. Red. Suzanne Cataldi og William Hemrick. Albany: State University of New York Press, 2007.
- Cohen, Margaret. *The Novel and the Sea*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010.
- Cohen, Margaret. "The Chronotopes of the Sea." *The Novel*. Red. Franco Moretti, Princeton NJ: Princeton University Press.
- Corbin, Alain. *The Lure of the Sea: The Discovery of the Seaside in the Western World, 1750-1840*. Berkley: University of California Press, 1994.
- Crapanzono, Vincent. *Imaginative Horizons: An Essay in Literary-Philosophical Anthropology*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- Edgerton, Robert B. *Alone Together: Social Order on an Urban Beach*. Berkley: University of California Press, 1979.
- Flint, Kate. *The Victorians and the Visual Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Funnel, Charles E. *By the Beautiful Sea: The Rise and High Times of the Great American Resort Atlantic City*. New York: Alfred A. Knopf, 1975.
- Garner, Alice. *A Shifting Shore: Locals, Outsiders, and the Transformation of a French Fishing Town*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005.
- Giblett, Rod. *Postmodern Wetlands: Culture, History, Ecology*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996.
- Gillis, John R. *A World of Their Own Making: Myth, Ritual, and the Quest for Family Values*. New York: Basic Books, 1996.
- Gillis, John R. "Birth of the Virtual Child: Origins of Our Contradictory Images of Children". *Childhood and Its Discontent: The First Seamus Heaney Lectures*. Red. Joseph Dunne og James Kelly. Dublin: Liffey, 2002.
- Gillis, John R. *Islands of the Mind: How the Human Imagination Created the Atlantic World*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Gray, Fred. *Designing the Seaside: Architecture, Society and Nature*. London: Reaktion Books, 2006.
- Hamilton-Paterson, James. *Seven Tenths: The Sea and Its Thresholds*. New York: Europa Editions, 2009.

- Jackson, John Brinkerhoff. "Places for Fun and Games". *Landscape in Sight*. Red. Helen Horwitz. New Haven, CT: Yale University Press, 1997, 1-18.
- Löfgren, Orvar og Billy Eng. *The Secret World of Doing Nothing*. Berkley: University of California Press, 2010.
- Löfgren, Orvar. *On Holiday: A History of Vacationing*. Berkley: University of California Press, 1999.
- Mackinder, Halford J. *The Scope and Methods of Geography and the Geographical Pivot and History*. London: London's Royal Geographical Society, 1951.
- Melville, Herman. *Moby Dick*. New York: Barnes and Noble/New Directions, 1998.
- Mentz, Steve. *At the Bottom of Shakespeare's Sea*. London: Continuum, 2009.
- Nordström, Karl F. *Living with the New Jersey Shore*. Durham, NC: Duke University Press, 1986.
- Payne, Christina. "Seaside Visitors; Idlers, Thinkers and Patriots in Mid-19th Century Britain". *Water, Leisure and Culture: European Historical Perspectives*. Red. Susan C. Anderson og Bruce H. Tabb. Oxford: Berg, 2002.
- Philbrick, Nathaniel. *The Mayflower: A Story of Community, Courage, and War*. New York: Viking, 2006.
- Raban, Jonathan. *Oxford Book of the Sea*. Oxford University Press, 1992.
- Rozwadowski, Helen M. *Fathoming the Ocean: The Discovery and Exploration of the Deep Sea*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005.
- Schmitt, Carl. *Land und Meer: Eine Weltgeschichtliche Betrachtung*. Leipzig: Reclam, 1942.
- Sebald, W. G. *The Rings of Saturn*. New York: New Directions, 1998.
- Sopher, David E. *Observations on Strand Habitats and Cultures of South Asia*. Berkley: Centre for South Asian Studies, 1959.
- Stein, Roger F. *Seascape and the American Imagination*. New York: Clarkson N. Potter, 1975.
- Steinberg, Phillip. *Social Construction of the Ocean*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Stilgoe, John R. *Alongshore*. New Haven, CT: Yale University Press, 1994.
- Stilgoe, John R. "Introduction". *The Camera's Coast: Historical Images of Ship and Shore in New England*. Boston: Historic New England, 2006.
- Taussig, Michael. "The Beach (A Fantasy)". *Critical Inquiry* 26 2, Vinter 2000.
- Theroux, Paul. *Kingdom by the Sea: A Journey around Great Britain*. Boston: Houghton Mifflin, 1985.
- Tuan, Yi-Fu. *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1974.
- Urbain, Jean-Didier. *At the Beach*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003.
- Walton, John. *The British Seaside: Holidays and Resorts in the Twentieth Century*. Manchester: Manchester University Press, 2000.
- Wharton, Donald. "The Colonial Period". in *America and the Sea: A Literary History*. Red. Haskell Springer. Athens: University of Georgia Press, 1995, 32-38.
- Wilson, Harold F. *The Jersey Shore: A Social and Economic History of the Counties of Atlantic, Cape May, Monmouth and Ocean*. New York: Lewis Historical Publishing, 1953.